

T.C. DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

0907-BY-92-017-096

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

VII

İZMİR

1992

SALÂH KAVRAMI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Yard. Doç.Dr. Ömer DURLU

Kur'anı Kerim'de karşılıklı bir zıddiyet üslubu vardır. Yani Kur'anı Kerim, iki zıt şeyi karşılaştırarak anlatmak istediği manayı insan zihnine iyice yerleştirmek ister. Bundan dolayı Allah onu "*mesaniy; ikişerli, karşılıklı olarak ikili*" diye nitelmiştir¹.

Râzi, Kur'anı Kerim'de zıddı ile geçen kavramlara değinmekte ve şöyle demektedir: "Allah, Kur'an'da, va'dla ilgili bir ayet zikrettiği zaman, peşine mutlaka vaidi getirir. Bunun şu faydaları vardır :

1. Bu sebeple Allah'ın adaleti ızhâr edilmiş olur. Çünkü O, küfre musîr olanlara, devamlı azabı hükmeder, dolayısıyla, iman edenlere de ebedi nimetini hükmeder.
2. Hz. Peygamber'in: "Müminin korku ve ümidi tartılsa eşit olurdu" buyurduğu gibi müminin havf ve recası eşit olur ve bu yolla da mümin itidali elde eder.
3. Va'di ile Allah'ın rahmetinin; vaidi ile de hikmetinin kemali ortaya çıkar. Bu da irfanın sebebi olur"².

Âlûsi ise, Allah'ın kullarını bazen terğib ve bazen de terhib ile irşad ettiğini, bunu da hikmetinin gereği olarak yaptığını ve bundan dolayı va'd ve va'idini çift zikrettiğini kaydeder³.

Bunun örneklerini Kur'anı Kerim'in hemen her yerinde görmek mümkündür. İşte bizim makalemizde ele aldığımız "salâh" kavramı bunlardan birisi olup, zıddı "fesâd"

1 Süleyman Ateş, Kur'anı Kerim ve Yüce Meâli, Ankara, trh., s.4.

2 Fahrüddin er-Râzî, et-Tefsîru'l-Kebîr, Tahran, trh., III, 162; Kasımî de hemen hemen aynı hususları kaydeder. Bkz., Muhammed Cemâluddin el-Kâsımî, Mehâsinu't-Te'vîl (tahk., M. Fuad Abdulkâkî), Mısır 1376/1957, II, 177.

3 Muhammed Şükrü el-Âlûsî, Ruhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'ani'l-Azîm, Beyrut, trh., I, 307.

kelimesidir. Fesâd ise umumi bir lafızdır ve her türlü fesadı içerisine alır⁴. Aynı şekilde salâh da umumi bir lafızdır ve iyi ve doğru olan her şeyi içerisine almaktadır⁵. Başka bir ifade ile salâh, fesâdın zıddıdır. İster akaidde, isterse ameli konularda olsun gerekli olmayan her şey fesâddır. Buna mukabil gerekli olan şeyler de salâhı oluşturur ve salâh derecelerinin en mükemmeline delalet eder. Fesâd genel olarak şöyle sıralanır:

1. Nefisleri ifsâd : Öldürmek ve azalarını kesmek suretiyle,
2. Malları ifsâd: Gasb, hırsızlık ve benzeri yollarla,
3. Dinleri ifsâd: Küfür ve bidatlerle,
4. Nefisleri ifsâd: Zina, livata, iftira ve benzeri şeylerle,
5. Akılları ifsâd: Sarhoş edici şeyleri kullanmakla olur⁷.

Râzî, İnsana göre sâlihı ikiye ayırmaktadır. Bunlar:

1. Hem Allah katında ve hem de insana göre iyi olan,
2. İnsana göre sâlih ama Allah katında sâlih olmayandır⁸.

Kur'an'ın bir çok hedefi vardır ve bunlardan birisi de fert ve toplumu ıslâh etmektir⁹. Kur'an'da pekçok kavramın yanında doğrudan fert ve toplumun düzeltilmesini ifade eden "salâh" kelimesidir. Fakat biz bu kavramı bütün yönleri ile ele almayacağız. Çünkü bu kavramı detaylı olarak doktora tezimizde ele almış ve incelemiştik. Ancak bu makalemizde, tezimizde değinmediğimiz hususları kaleme alacağız.

Ayetlerde geçen "salâh " kelimesi beş hususu vurgulamaktadır:

1. Sâlih amel,
2. Sâlih ve muslih insan,
3. Başkalarının arasını bulup barıştırmak (sulh),
4. Ferdin hem kendini ve hem de başkasını düzeltmesi ve böylece toplumda faydalı insan olması,

4 Bkz., Ebu Abdillâh Muhammed İbn Ahmed el-Kurtubî, el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an, Beyrut, trh., VII, 248.

5 Bkz., Ömer Dumlu, Kur'anı Kerim'de Salah Meselesi, (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir 1990, s. 1216.

6 Bkz., er-Râzî, a.g.e., VIII, 191.

7 Bkz., er-Râzî, a.g.e., XIV, 133.

8 Bkz., er-Râzî, a.g.e., XXVIII, 21.

9 Reşit Rıza, et-Tefsîru'l-Menâr, XI, 255 ve devamı.

5. Yeryüzünün ıslâh edilmesi.

Bunları kısaca şöyle açıklayabiliriz:

1. **SÂLİH AMEL:** Sâlih amel, müminlerin ebedi kurtuluşlarını sağlayacak hususlar olarak Kur'an-ı Kerim'de ağırlıklı bir şekilde yer almaktadır ki, buna tezimizde değinmiştik. Ancak şunu belirtelim ki, sâlih ameller de bulunmanın zamanını iyi yakalamak gerekir. Faraza, Allah rızası için su dağıtmak bir sâlih ameldir. Ancak bunun zamanını iyi ayarlamak gerekir. Kış aylarında su dağıtmak bir sâlih amel olmakla beraber, herhalde, yaz mevsiminin kavurucu sıcak günlerinde dağıtılan sudan elde edilecek manevi ecir bir olmasa gerek¹⁰. Bu açıdan bakıldığında, Kur'an'da bazı sâlih amellerin vakitleri bellidir; bazılarının ise belli değildir ve Kur'anı Kerim'de sâlih amelden bahseden ayetlerin çoğunda bu ifade mutlaklıdır. Bu mutlak ifadenin içerisine, zamanı belli olan veya belirli zamanlarda yapılması mümkün olan ibadetler, iyi ve güzel davranışlar girebileceği gibi, zamanı belli olmayan ve zamana bağlı olmayan güzel davranışlar da dahildir ve Kur'an'ın genel esprisi içerisinde sâlih amellerin mutlak olarak geçmesi daha ziyade zamanı belli olmayan davranışlara delalet ettiğini söylemek mümkündür. Ancak yukarıda da kaydettiğimiz gibi, önemli olan bu tür davranışların iyi kavranması ve zamanının yakalanmasıdır. Sağlıklı anlarında akraba ve dostları ziyaret etmek, onların hal ve hatırlarını sormak sıla-ı rahimdir ve bu davranış bir sâlih ameldir. Ancak bu ziyaret, akraba ve dostların ihtiyaç duydukları bir zamanda olursa, herhalde daha makbule geçer. Bu açıklaklardan sonra sâlih amel-leri:

1. Zamanı belirtilen veya belli zamanlarda yapılan,
2. Zamanı belirtilmeyen diye ikiye ayırmamız mümkündür.

2. **SÂLİH ve MUSLİH İNSAN:** Burada zikredilen gerek sâlih ve gerekse muslih ifadeleri bizzat insana delalet etmektedir. Yani insanın kendisidir ve kısaca sâlihle, iyi insan; muslihle de, gerek kendini ve gerekse fertleri düzeltme işi ile meşgul olanlar akla gelmelidir. Burada da kısaca bir ayet üzerinde durmak istiyorum. Bu ayette nebiler, sıddıklar, şehidler ve sâlihlerden bahsedilerek şöyle buyrulmaktadır: "Kim Allah ve Resûlü'ne itaat ederse, onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği ne-biler, sıddıklar, şehidler ve sâlihlerle beraberdirler..."¹¹. Bu ayette Allah ve Resûlü-

10 Bkz., Mahir İz, Din ve Cemiyet, İstanbul 1973, s.91.

11 en-Nisa, (4), 69.

ne itaat edenlerin kimlerle beraber olacakları zikredilmektedir. Ayrıca ayette mü minlerin dört sınıfta toplandıkları da belirtilmektedir. Önce ayetin nüzûl sebebini belirtmek, sonra bunların tümünün salâh, islâh işini yerine getirmeye çalıştıklarını vurgulamak ve bunlar içerisinde nebilerle sâlihler üzerinde kısaca durmak istiyoruz.

Ayetin nüzûlü ile ilgili bir kaç rivayet vardır. el-Kelbî'nin beyanına göre, ayet Resulullah'ın kölesi Sevbân hakkında nazil olmuştur. Sevbân, Resulullah'ı çok sever, ondan ayrı kalmaya dayanamazdı. Bir gün rengi solmuş ve üzüntülü bir vaziyette Resulullah'ın yanına gelince ona bunun sebebini sorar. Sevbân : "*Ya Resulellah, benim hiçbir hastalığım ve ızdırabım yok. Ancak seni görmediğim zaman çok üzülüyorum ve seni görünceye kadar kendimi çok yalnız hissediyorum. Sonra ahireti düşünüyorum ve orada seni göremeyeceğimden endişe ediyorum. Çünkü biliyorumki, sen nebilerle beraber yüksek derecelerde olacaksın. Ben ise, şayet cennete girersem senin bulunduğun makamdan daha aşağılarda olacağım. Zaten cennete giremezsem, bu, ebedi olarak seni göremeyeceğim demektir*" dedi. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu¹².

Hiz. Aişe, ayetin nüzûlü ile ilgili şunu anlatır "*Bir adâ, Resûlullah'a geldi ve şöyle dedi : "Ya Resulellah, sen bana nefsim, ailem ve çocuklarımdan daha sevimlisin. Ben evimde bulunduğum sıralarda hep seni düşünüyorum ve sana gelinceye kadar da bu duruma zor tahammül ediyorum. Senin ve benim ölümümü hatırladığımda, biliyorum ki, cennete girdiğin zaman nebilerle beraber yükseltileceksin. Ben cennete girdiğimde ise seni görememekten endişe ediyorum. Resulullah hiç birşey söylemedi. Bunun üzerine Cebrâil bu ayeti indirdi"*¹³.

Bu rivayetler ayetin tahsis edilmesini gerektiririz. Çünkü, bir ayetin nüzûlü ile ilgili rivayetler o ayetin bu olay veya olaylara ait olduğunu ihsas ettirmez. Ayette ifade edildiği gibi "Kim Allah'a ve Resûlü'ne itaat ederse..." şartını yerine getiren herkes Allah'ın nimetlendirdiği nebiler, sıddıklar, şehitler ve sâlihlerle beraber olacaklardır. Burada bizim asıl üzerinde durmak istediğimiz husus, islâh işi ile meşgul olması bakımından nebiler ve sâlihlerdir. Gerçi genel anlamda ayette ifade edilen nebiler sıddıklar, şehitler ve sâlihlerden her biri salâh işi ile ilgilendiklerini söyleyebiliriz¹⁴. Ama biz daha ziyade kısaca yukarıda da söylediğimiz gibi nebiler ve sâlihler üzerinde duracağız:

12 Ebu'l-Hasan Ali İbn Ahmed el-Vâhidî, Esbâbu'n-Nüzûl, Mısır 1388/1968, s.110.

13 el-Vâhidî, a.g.e., s.111.

14 Bu mertebeye ve oğışık açıklamalar için bkz., erRâzî, a.g.e., X, 169-175; elÂlûsî, a.g.e., V, 76-77.

1. NEBİLER: Ayette nebiler ilk mertebeyi oluşturmaktadır.Çünkü onlar Âlûsî'nin ifadesiyle "*ilâhî kuvvetten yardım alırlar ve onlar eşyayı yakinen gören kimselerdir*"¹⁵. Peygamberler salâh vasfı ile vasıflanmak istemişlerdir¹⁶.Burada peygamberlerin gönderilmesine ihtiyaç var mı yok mu gibi soruların cevabına girmek istemiyoruz. Ancak şunu belirtelim ki,"akıl,maslahat (iyi),lutuf olanla kötü olanın arasını ayırmaya güç yetiremez. O halde keyfiyetteki maksadın bilinmesi için Allah'ın bu fiilleri bize bildirmesi gerekir.Bizim bunları bilmemiz, ancak,sıdkına delalet eden bir mucizeyle te'yîd edilmiş bir peygamberin gönderilmesi ile mümkündür, ki o bunları yapsın"¹⁷. "Allah, peygamberleri kavfî, amelî ve hükümleri yerine getirme yönüyle, müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdi. Onlar ne kendilerine ve ne de insanlara, dünya ve ahirette, mahlukatında, Allah'ın sünnetine muhalif olarak, fayda, zarardan korumaya; hidayet ve ikbal vermeye malik değildirler"¹⁸.Çünkü Allah şöyle buyurmaktadır : "Biz, elçileri, sadece müjdeleyici ve uyarıcılar olarak gönderiyoruz. Kim inanır ve kendini düzeltirse, onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir"¹⁹.

Peygamberler göndermekten maksat, gönderene itaat etmektir. Bu da O'nun emirlerine uymak ve nehiyelerinden kaçmak, uzaklaşmakla olur²⁰. Yalnız bilindiği gibi peygamberlere düşen tebliğ etmek²¹ ve böylece insanları düzeltmektir. Zira "*Peygamber, Rabbi tarafından kendine vahy gönderilen, tebliği de, tek Allah'a ibadete çağrı olan kişidir*"²². Nitekim bu, ayette vurgulanmaktadır²³. Peygamberler, toplumda çok çeşitli problemlerle karşı karşıya kalırlar. Bir kere ilk başta bozulmuş veya bozulmaya yüz tutmuş olan toplumu ıslâh etme, düzeltme, onları Allah'a kulluğa davet etme işiyle görevlidir. İşte burada peygamberlerin kavmini,milletini düzeltmesi söz konusudur. Nitekim Hz. Şuayb, kavmini şirk ve ticarî ahlaksızlık gibi iki önemli çirkin fiilden kurtarmak ve onları Allah'a kulluğa davet etmek için gönderilmiş ve o da, ayette ifade edildiği gibi "*Ey kavmim, bakın, ya ben Rabbinden bir delil üzerinde isem ve (O), bana kendinden güzel bir rızık vermişse? Ben size me-*

15 el-Âlûsî, a.g.e., V, 76.

16 Bkz., Ö. Dumlu, a.g.e., s. 9799.

17 Kâdî Abdülcebâr, İbn Ahmed, Şerhu Usûli'l-Hamse (tahk., Dr. Adnan Zerzur), Kahire 1965, s. 564.

18 Reşid Rıza, a.g.e., XI, 220.

19 el-En'âm, (6), 48.

20 İbn Kayyim el-Cevziyye,el-Fevâid, Medine, trh., s. 121.

21 en-Nahl, (16), 35.

22 Muhammed el-Behiy, İnanç ve Amelde Kur'ânî Kavramlar, (Türkçe., Dr. Ali Turgut), İstanbul 1988, s, 114.

23 el-Enbiyâ, (21), 25.

nettığım şeyleri, (kendim yaparak) size aykırı davranmak istemiyorum. Sadece gücümün yettiği kadar (sizi) "düzeltmek" istiyorum. Başarım, ancak Allah'ın yardımı ile. Yalnız O'na dayandım ve yalnız O'na yöneldim"²⁴ demişti. Ayette geçen düzeltme işine müfessir Taberî : "Size emrettiğim ve nehyettiğim şeylerde sadece sizi ve işinizi düzeltmek istiyorum"²⁵ şeklinde; Kurtubî: "*Ancak salâh işlemeyi istiyorum, yani, dünyanızı adaletle, ahiretinizi de ibadetle ıslâh edin*"²⁶ diye anlamlandırırken, Âlûsî de : "*Sizi nasihat ve öğütlerle ıslâh etmek istiyorum*"²⁷ ifadesiyle tefsir etmektedir. Zemahşerî ise: "*Ben sadece va'zu nasihatle iyiliği emredip, kötülüğü nehyetmek suretiyle sizleri düzeltmek istiyorum*"²⁸ şeklinde izah etmektedir ve görüldüğü gibi adı geçen müfessirler hep aynı temayı vurgulamaktadırlar. Fakat ayet her hâlû karda Hz. Şuayb'ın kavmini düzeltmek için uğraştığını belirtmektedir ki, bu davranış bütün peygamberlerde vardır.

2. SÂLIHLER: Ayette son mertebede sâlih insanlar zikredilmektedir. Ancak biz sâlih kavramını doktora tezimizde detaylı olarak anlattığımız için burada uzun uzadıya üzerinde durmayacağız.

Bu mertebede bulunan insanlar yine Âlûsî'nin ifadesiyle : "*Eşyayı kesin bir taklitle bilirler. Zira bunlar eşyayı, aynada uzaktan gören kimseler gibidir. Nitekim Resulullah : "Sen O'nu göremezsin, ama, O, seni görür" kavli ile buna işaret etmektedir*"²⁹ şeklinde açıklamakta ve böylece nebilerle, sâlihler arasındaki farka bariz bir şekilde işaret etmektedir. Fakat biz bu mertebede bulunanların önce kendilerini düzeltme işinden başlamak suretiyle ıslah işi ile görevli olduklarını söylemek istiyoruz.

Âlûsî, bu mertebeyi şöyle izah eder : "*Dördüncüsü sâlihlerdir. Salâh konusunda Allah onlara yardım eder. Onlar, Allah'ı bilmede, O'na ve katından gelenlere iman konusunda kendilerine hiçbir gevşeklik gelmeyen kimselerdir. Şayet böyle bir şey olsa, o kişinin sâlih olması batıl olur. Dostluk konusunda kendisine güvensizlik ve zayıflık gelmeyen her şahıs sâlihtir ve bunların şehadet ve tevbelerinde bozukluk olmaz*"³⁰.

24 Hûd, (11), 88.

25 Ebu Cafer Muhammed İbn Cerîr et-Taberî, Câmîu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an, Mısır 1373/1954, XII, 103.

26 el-Kurtubî, a.g.e., IX, 89.

27 el-Âlûsî, a.g.e., XII, 120.

28 Ebu'l-Kâsım Muhammed İbn Ömer ez-Zemahşerî, el-Keşşâf an Hakîkati't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fi Vücûhi't-Tenzîl, Beyrut, trh., II, 420.

29 el-Âlûsî, a.g.e., V, 76.

30 el-Âlûsî, a.g.e., V, 77.

Sâlih, muslih insanların toplumdaki önemi ise, aslında, tartışma götürmeyecek kadar açıktır. Zira gerek ayet ve gerekse hadislerde onların önemi belirtilmiştir. Bir ayette : "Halkı muslihler olduğu halde, Rabbin, o şehirleri haksız yere helak edecek değildir"³¹ buyrulmakta ve muslihlerin önemine dikkat çekilmektedir. Aynı duruma hadislerde de dikkat çekilmektedir. Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde yer alan bir hadiste Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir : "Önce sâlih (kul)in (ruhu) kabzolunur ve (geriye) hurmanın atıkları gibi (olanlar) kalır"³². Hadisin değişik bir şekli Dârimî de mevcuttur³³. Buhârî'de ise şöyle bir rivayet vardır : "Önce sâlih kullar kabzolunur ve (geriye) hurma ve arpanın atıkları gibi atıklar kalır ki, Allah onlara hiçbir şekilde önem vermez"³⁴.

3. BAŞKALARININ ARALARINI BULUP BARIŞTIRMAK:

Karikocanın arasının düzeltilmesi³⁵, iki müslümanın ve iki müslüman topluluğun aralarının bulup barıştırılması³⁶ bu bölümün temelini oluşturur. Genel olarak "islâhu zâti'lbeyn" diye isimlendirilen bu konu aslında fert ve toplumun çekirdeğini oluşturmaktadır. Çünkü Ahmet Mahir'in de kaydettiği gibi³⁷, kişilerin aralarını bulup barıştırmanın pek çok faydası vardır. Ciddi, samimi muhabbet ve duygular temin eder. Çünkü bunun zıddı olan kişilerin aralarını bozmak, ciddiyet ve samimiyet bağlarını koparmasının yanı sıra, her türlü tehlikelere, istenmeyen olaylara ve önlenmesi imkansız facialara kapı açar.

İnsanları barıştırmak, onların sulh ve sükun içerisinde yaşamalarını temin etmek müslümanların hedefleri arasındadır. Çünkü bu hareket gerek fertler ve gerekse toplumlar arasında yakınlaşmayı, onların birbirleriyle kaynaşmalarını ve problemlerini karşılıklı olarak çözmelerini sağlayacaktır. "Çünkü iki şahıs arasındaki düşmanlık, zorunlu olarak, normal davranmayan her dostlar arsında düşmanlığa yol açabilir. Çoğu zaman toplum, hiçbir faydası olmayan cemaatlere bölünebilir ve çoğu zaman da düşmanlık çeşitli dallara ayrılır ve kan akmasına yol açar"³⁸. Ayetlerde ifade edilen kişilerin aralarını barıştırma konusunda Hz. Peygamber'den de pek çok hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan birinde o şöyle buyurmaktadır: "Size, oruç, namaz, hac ve

31 Hûd, (11), 117.

32 Ahmed İbn Hanbel, el-Müsned, İstanbul 1982, IV, 193.

33 ed-Dârimî, Rekâik, 11.

34 Muhammed İbn İsmail el-Buhârî, es-Sahîh, İstanbul 1979, Meğâzî, 35.

35 Bkz., el-Bakara, (2), 228; en-Nisa, (4), 35.

36 el-Hucurât, (49), 910.

37 Ahmed Mahir, Mucizâtü Kur'aniyye, İstanbul 1328, s.142.

38 Bkz., Aff Abdulfettah Tabbâre, Rûhu'd-Dini'l-İslâm, Beyrut 1384/1964, s.212.

Yard. Doç. Dr. Ömer DÜMLÜ

sadakanın derecesinden daha faziletlisini söyleyeyim mi?" "Evet, yâ Resûlallah" denilince, Hz.Peygamber şöyle buyurur: "Kişilerin arasını bulup barıştırmak"³⁹.

Hadislerde daha ziyade "*ıslâhu zâti'l-beyn*" anlamı ağırlıktadır. Fakat biz bunların tamamı üzerinde duracak değiliz. Burada sadece birini zikretmek istiyoruz. Ümmü Külsüm şöyle demektedir: "*Resulullah'ın üç şey hariç, hiçbir hususta yalan söylemeye müsaade ettiğini işitmedim. Resulullah şöyle buyurdu: "İnsanların aralarını bulup barıştırmak için söz söyleyen ve bununla da sadece ıslahı kasteden kişiyi; harpte yalan söyleyeni; kocasının karısına ve karısının da kocasına söylediği sözde yalancı olanı yalancı saymam"*⁴⁰. Hattabî, bu anlama gelen bir hadisi izah ederken şöyle der: "*...İçerisinde salâh düşünüldüğü için bazı hallerde kolaylık olsun diye fesâd hakkında ruhsat verilmiştir"*⁴¹.

4. FERDİN HEM KENDİSİNİ VE HEM DE BAŞKASINI DÜZELTMESİ VE BÖYLECE TOPLUMDA FAYDALI İNSAN OLMASI

Bu fikir salâhın önemli bir boyutunu oluşturmaktadır ve burada aslolan ferttir. Çünkü fert, toplumun çekirdeğini oluşturmaktadır. Öyle ise öncelikle ferdin kendini düzeltmesi gerekmektedir. Bunu yapabilmek için, ferdin, maddi ve manevi olarak, kendini toplumda ayakta tutabilecek ve bilahare de faydalı olacak şekilde yetiştirmesi söz konusudur. Herşeyden önce iyi ve dengeli bir eğitim ve öğretim görmesi, alacağı bu eğitimde hem insan olarak kendinin ve hem de başkalarının kıymetini bilecek şekilde yetişmesi, böylece kendine ve tüm insanlara saygılı, ahlaklı bir kişiliğe sahip, etrafına güven veren bir insan olması gerekir. Kendini bu şekilde yetiştiren insanlar, toplum içerisinde belli bir konuma gelirler. Ferdin almış olduğu eğitim ve öğretim sadece maddi, fizikî yönde olursa, toplumda problemler doğurur. Aynı şekilde sadece manevi yönde eğitimin de belki sakıncaları olabilir. O halde maddi ve manevî eğitim ve öğretimi birlikte ve dengeli en uygun yol olsa gerek.

Kişi kendini böylece düzelttikten sonra, başkalarını düzeltmeye de çalışması gerekir. Mesela bir öğretici, sahasında kendinden daha bilgili insanlar yetiştirmeye gayret etmeli, talebesinin kendisini aşmasına sevinmelidir. Hatta talebesi tarafından e-

39 Bkz., Ebu Davud, esSünen, Edeb, 50.

40 Müslim İbn elHaccâc, esSahîh, Mısır 1374/1955, Birr, 101; Ebu Davud, a.g.e., Edep, 50.

41 Ebu Davud, a.g.e., Edep, 50; Ahmed İbn Hanbel, a.g.e., VI, 403.

leştirildiği hususları soğukkanlılıkla ve ciddi olarak düşünmeli ve bundan dolayı da memnuniyetini çeşitli vesilelerle ızhar etmelidir. Talebe de "hocamı eleştirecek seviye ye ulaştım" görüşüne kapılarak kendini büyük görmemeli, kibrin çok kötü bir fiil olduğunun şuuru ve bilinci içinde olmalıdır. Toplum bu şekilde bilinçli eğitim ve öğretim görmüş insanlarla ancak istenilen seviyeye gelebilir.

Kişinin inancını düzeltmesine örnek olarak da, münafığın kendi inancını nasıl düzelterek gösterebiliriz. Ayette ifade edilen (en-Nisa, 4/145) münafığın bu halinden kurtulması için nasıl davranacağı takip eden ayette şöyle belirtilir: "Ancak tevbe edenler, nefislerini düzelterek, Allah'a sınımsız sarılanlar ve dinlerine Allah için candan bağlananlar müstesnadır..."⁴². Bu ayette münafıkların inançlarını düzeltmeleri:

- a. Tevbe etmek,
- b. Amellerini, nefislerini düzeltmek,
- c. Allah'a sınımsız sarılmak ve
- d. Dinlerinde samimi olmaya bağlanırlar.

5. YERYÜZÜNÜN İSLÂH EDİLMESİ: Bu hususu da tezimizde açıklamaya çalışmıştık. Ancak şunu ifade edelim ki, burada önemle üzerinde durulması gereken husus, son zamanlarda tüm dünyanın ve özellikle de sanayileşmiş toplumların üzerinde durduğu, "doğanın korunması" diye sık sık söylenen husustur. Bu konunun temelinde, Kur'an'ın ifadesiyle "...islâh edildikten sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın..."⁴³ fikri yatmaktadır. Çünkü kâinât her şeyi ile bir düzen ve dengeli olarak yaratılmıştır. Allah: "Şüphesiz, Biz her şeyi bir ölçüye göre yaratmışızdır"⁴⁴ buyurarak âlemde her şeyin yerli yerince yaratıldığı beyan edilmektedir. Yine aynı şekilde Kur'an'da: "Gökleri ve yeri "gerçekle" yaratan O'dur"⁴⁵ anlamında pek çok ayet vardır. Ayette geçen ve bizim de "gerçek" diye terceme ettiğimiz "hakk" kelimesine "mükelleflerin menfaatlerine uygun"⁴⁶ şeklinde anlam verilmektedir. Bu da gösteriyor ki, gökler ve yer insanların istifadesine sunulmuş olup, onların ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde yaratılmıştır. O halde göklerde ve yerde, onların tabii dengelerini bozacak maddi ve manevi hususlardan kaçınmak gerek-

42 en-Nisa, (4), 146.

43 el-Â'râf, (7), 56, 85.

44 el-Kamer, (54), 49.

45 el-En'âm, (6), 7; İbrahim, (14), 19; en-Nahl, (16), 3; el-Ankebût, (29), 44; er-Rûm, (30), 8; ez-Zümer, (39), 5; el-Câsiye, (45), 22; et-Teğâbün, (64), 3.

46 Bkz., er-Râzî, a.g.e., XIII, 32; el-Âlûsî, a.g.e., VIII, 140.

tiği gibi, bu tür davranışlarda bulunanları da ikaz ve gerektiğinde de engel olmak gerekmektedir. Yeryüzünün ifsad edilmemesi gerektiğini beyan eden ayetlerin "nehiy" biçiminde gelmesi çok manidardır. Bu ayet, Hz. Şuayb kavminin ticarî ahlaksızlıklarından bahsetmektedir⁴⁷. Bu tür davranışlar, yeryüzünün manen fesadına yol açar. Tabii buna paralel olarak başka alanlarda ahlaksızlık artar. Dolayısıyla yeryüzünün fesadı ve insanlara faydasız bir hale gelmesi daha bir hız kazanmış olur. Bu tür ahlaksızlıkların giderilmesinin yollarından bazıları şöyle sıralanmaktadır:

1. Şirk ve hurafelerden arındırılmış, sağlam bir iman,
2. Kişiyi kötü ve rezil işlerden temizleyecek güzel davranışlar (yani salih amel işlemek),
3. Hayatı güzelleştirecek ve medeniyeti geliştirecek faaliyetlerde bulunmak⁴⁸.

Bu açıklamalardan sonra burada ayrıca genel olarak ıslâhın öneminden bahsetmek istiyoruz. Herşeyden önce şunu belirtelim ki, salâh, Allah'ın sevdiği ve razı olduğu şeyi yapmaktır⁴⁹ şeklinde açıklamaların yanı sıra, ıslâh müslümanlara vaciptir ve Allah bundan dolayı bunu yerine getirmeye çalışan kavimlere yardım eder, hatta, insan yeryüzünün efendisidir ve onlar yeryüzünde, ceseddeki kalp ve akıl gibidir. Bunlar ıslah olunca, her şey düzelir; bozulunca da herşey bozulur⁵⁰, gibi açıklamalar da dikkatleri çekmektedir ki, bu türden açıklamalar da ıslahın önemini göstermektedir. Razi'nin: "*İman kalbin, ıslah da cesedin amelidir*"⁵¹ şeklindeki yorumu da, ıslahın fert açısından önemini belirtmektedir.

Bir ayette (en-Nisa, 4/114) sadaka, marûf ve ıslâh kelimeleri birlikte zikredilmekte ve kanaatimizce bu üç kavramın toplum hayatındaki önemlerine dikkat çekilmektedir. Çünkü sadakada, nefse güç gelen malı başkasına vermek; marûfda iyiyi ve güzeli yapmak; ıslah da ise gerek kendini ve gerekse başkasını düzeltme söz konusudur ki, bunlar insan nefsine zor gelen hususlar arasındadır. Ancak yukarıda işaret ettiğimiz ayette sadaka en önce zikredilmektedir. Çünkü sadakada, nefse güç gelen şeyi vermek vardır⁵² ve zaten bu tür davranış da aslında nefsi ıslah etmenin bir

47 el-A'râf, (7), 85.

48 Bkz., Reşid Rıza, a.g.e., VIII, 526. Bu konu oldukça günceldir ve ayrı bir makale olarak ele alınabilir.

49 Bkz., et-Taberî, a.g.e., XIV, 190; Reşid Rıza, a.g.e., VI, 659.

50 Bkz., Reşid Rıza, a.g.e., VIII, 160.

51 er-Râzî, a.g.e., XII, 229.

52 Bkz., el-Âlûsî, a.g.e., V, 144145.

yoludur. Zira "amellerin en faziletlisi, sahibini başka şeylere götüren; sadakanın en faziletlisi ise menfaati kişiye ulaştırandır"⁵³.

İslâhın önemi Ebu Hureyre'nin Hz. Peygamber'den naklettiği bir hadiste şöyle ifade edilir : "*Allah'ım, bana, işimin ismeti olan dinimi islâh et; maişetim içinde olan dünyamı islâh et; mercüm içinde olan ahiretimi islâh et. Benim için hayatı her hayır hususunda ziyade kıl ve bana ölümü her şeyden rahat kıl*"⁵⁴. Bu hadiste kişinin din, dünya ve ahiretinin islâh edilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Dinin ıslahı, onu her türlü bidat ve hurafelerden korumakla mümkündür. A'râf sûresinin 142. ayetinde geçen "aslaha" fiiline " din işlerinde, islâha muhtaç olduğu şekilde islâh et veya islâh edici ol"⁵⁵ şeklinde anlam verilmekte ve böylece kanaatimizce dinin hurafelerden arındırılması gerektiğine dikkat çekilmektedir.

Dünyayı islâh işinde ise, manevi açıdan iman ve salih ameller işlemekle olur. Maddi açıdan islâhı ise, onu mamur edip, insan hayatını tehdit edecek unsurlardan arındırmakla mümkün olur.

Ahireti islâh işinde ise, kişinin bu dünyadaki yaşantısı ile sıkı bağı vardır. Hatta ayette tabir caizse onun nasıl hareket etmesi gerektiği de hatırlatılmakta ve şöyle buyrulmaktadır : "*Beni, bana ve anama-babama verdiğin nimete şükretmeye, razı olacağın yararlı işler yapmaya ve zürriyyetim için de islâhı devam ettirmeye sevk eyle*"⁵⁶. Ayette kişinin duasında üç hususa dikkat etmesi istenmektedir. Bunlar :

1. Nimetlerine karşı şükretmeye muvaffak kımasını,
2. Razi olacağı taatleri işlemeye güç yetirmeyi nasib etmesini ve
3. Zürriyyetinin de islâh edilmesini Allah'tan istemek⁵⁷,

Yukarıda anlamını kaydettiğimiz ayette geçen hususların aynı zamanda insanın süfli yönünün nasıl ve nelerle giderilebileceği de böylece belirtilmektedir. Aslında bu ayette insanın rûhî yönüne de işaret edilmektedir ve aslolan da insanın rûhî yönünün düzeltilmesidir. Filozoflardan Epiktetos şöyle demektedir : "*Hepimiz bedeninin ölümünden korkuyoruz, ama, rûhun ölümünden korkan kimdir?*"⁵⁸. Bu söz hem salâ-

53 Ebu'l-Kasım Abdülkerim el-Kuşeyrî, Letâifu'l-İşârât, Kahire, trh., II, 58.

54 Müslim, a.g.e., Zikir, 71.

55 Bkz., el-Âlûsî, a.g.e., IX, 44.

56 el-Ahkâf, (46), 15.

57 er-Râzî, a.g.e., XXVIII, 20.

58 Burhan Toprak, Düşünceler ve Konuşmalar, İstanbul 1967, s. 54.

Yard. Doç. Dr. Ömer DUMLU

hın önemini ve hem de daha ziyade insanın hangi yönü üzerinde durmamız gerektiğini göstermesi bakımından önemlidir. Müfessir Râzî de insan nefsinde iki kuvvenin bulunduğunu kaydetmekte ve bunların da :

1. Nazari kuvve: Bunun kemali, insanın eşyayı tanınmasıyla olacağını;
2. Ameli kuvve: Bunun kemalinin de hayır ve taatlerde bulunmakla olacağını vurgulamaktadır⁵⁹.

Salâhın önemini şu ifadelerde de bulmak mümkündür : "İslâm salâh ve ıslâhı en mükemmel bir şekilde emretmektedir ki, bu durum Allah'ın sevdiği şeydir. Müslümanlar bunu tam anlamıyla yerine getirirler Allah onları kuvvetlendirir ve Allah, bütün kavimlere bu konuda yardım eder"⁶⁰. "İslâh, Kitap ve Sünnet'te emredilmiştir. Bu şeran vaciptir ve bu, anlaşma, yardımlaşma, eşitlik, kendini başkasına tercih, ayrılığı terk etmek ve yardımda bulunmakla olur"⁶¹. "Kim iki kişinin arasını düzeltirse, Allah ona, her kelimesi sebebiyle bir köle azad etmiş sevabı verir"⁶². "Allah'a, kişilerin aralarını bulup barıştırmak için atılan adımdan daha sevimsisi yoktur. Kim iki kişinin arasını bulursa, Allah ona Cehennem'den kurtulduğunu yazar"⁶³.

Netice olarak diyebiliriz ki, beş grupta topladığımız salâhın yerine getirilmesi hem fert ve hem de toplumu ilgilendirmektedir. Fert, kendini iman ve sâlih amellerle düzeltir ve böylece toplumda faydalı bir insan haline gelebilir. Bu şekilde kendini düzeltmiş insanlardan oluşan toplumun fertlerinin birbirlerine karşı daha anlayışlı olacağı, sağlam ve aynı zamanda dinamik ruha sahip bir topluluk oluşturacakları kanaatindeyiz. İslâmın en önemli hedefleri arasında ister aile, ister toplum içinde olsun ayrılıktan dolayı zarara uğramaktan fert ve toplumu kurtarmak olabileceği gibi, uğranılacak bu zararı gidermek ve gerek fert, gerek toplum ilişkilerini umulan seviye ye getirme; toplumda iyi ve faydalı insanlar yetiştirilmesini sağlama ve kâinatı insanların yaşayabileceği bir düzende tutmaktır. Elbette fert bu dünya için bunları yaparken, işleyeceği sâlih amellerle de ahiretini mamur edecektir.

59 er-Râzî, a.g.e., XVII, 41.

60 Bkz., Reşid Rıza, a.g.e., VI, 459.

61 Bkz., Reşid Rıza, a.g.e., IX, 587.

62 Bkz., el-Kurtubî, a.g.e., V, 384-385.

63 Bkz., el-Kurtubî, a.g.e., V, 385.

دراسات حول موضوع الصلاح

للقرآن الكريم أهداف كثيرة. من بينها تنظيم الحياة والمجتمع وإصلاحهما. ومفهوم الصلاح هو الذي يحتوي مباشرة في القرآن الكريم فكرة إصلاح المجتمع وهذا المفهوم يأتي علي خمسة معان:

١. العمل الصالح
٢. الانسان الصالح والمصلح.
٣. اصلاح ذات البين (يعني الصلح)
٤. اصلاح الفرد نفسه و غيره
٥. افساد الارض بعد اصلاحها.

فللعمل الصالح مكانة هامة في حياة المؤمن حيث انه ينال النجاة والسعادة الابدية عن طريق الصلاح وتأثير الانسان الصالح والمصلح في حياة المجتمع أمر بديهي غير قابل للنقاش.

واصلاح ما بين الناس يحتاز أهمية كبيرة و خاصة في عصرنا الحاضر. ولذلك يهتم القرآن الكريم بالصلح بين الناس اهتماماً خاصاً.

اما اصلاح الفرد نفسه و غيره فهي مشكلة هامة للمجتمع. وهذا الصلاح امر يتعلق بالتربية والتعليم. وينبغي أن لا تكون هذه التربية والتعليم من جانب واحد. أما موضوع افساد الارض بعد اصلاحها فهو لا يتحقق الا باتخاذ جميع التدابير اللازمة لذلك حيث ينبغي إخماء العناصر التي تؤدي الي توسخ البيئة وفساد التوازن الكوني..

فبالجملة أن الصلاح يشتمل جميع صفحات الحياة يعني حياة الدنيا وحياة العقبى. وبذلك أن الصلاح يحتاز أهمية كبيرة في حياة المؤمن والمجتمع.